

ש י ר י ה י מ ל פ ר ב

זוגיות במצוות שמחה ביום־טוב

- א. פתיחה
- ב. מצווה על אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל
- ג. נשים וחובתן במצוות שמחה ובעלייה לרגל
- ד. שיטת ה'תוספות'
- ה. שמחה משותפת
- ו. שתי חובות: שמחה זוגית
- ז. סיום: שכינה ביניהם

א. פתיחה

אחת מן המצוות הנלוות לשלושת הרגלים היא מצוות השמחה, שמקורה בפסוק "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד). עיקר השמחה שבפסוק זה היא הקרבת שלמים ואכילתם, אולם חז"ל למדו כי היא כוללת גם חובה לשמוח ולשמח את בני המשפחה¹, וכך סיכם זאת הרמב"ם:

שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית, וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו שנאמר "ושמחת בחגך" וגו'.

אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה, יש בכלל אותה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד כראוי לו. (משנה תורה, הלכות יום־טוב, פרק ו, הלכה יז)

במאמר זה נבקש לדון בחובתו של האדם לשמוח עם אשתו, משפחתו ובני ביתו ברגל, ולשמחם. נעמוד על אופייה ומקורותיה של מצווה זו.

1 בפירושו לתורה העמק דבר מדייק זאת הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב, מהפסוק "ואת שבתותי תשמורו" (ויקרא יט, ג). הפסוק עוסק "בשמירת ימי מנוחה ועונג למריעות בין אדם לחבירו". ולא רק שבת אלא "שמחת יום טוב אינו אלא בחברת סעודת מריעות".

ב. מצווה על אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל

בתוספתא מובאת מחלוקת התנאים הבאה:

מצווה על אדם לשמח בניו ובניו ברגל. במה משמח? ביין, דכתיב "ויין ישמח לבב אנוש" (תהלים קד, טו). ר' יהודה אומר: נשים בראוי להם, וקטנים בראוי להם. (תוספתא, ליברמן, פסחים י, ד)

בירושלמי הובאה ברייתא דומה שבה הורחבו דברי ר' יהודה:

צריך הוא אדם לשמח את אשתו ואת בניו ברגל. במה משמח? ביין. רבי יודה אומר: נשים בראוי להן, וקטנים בראוי להם. נשים בראוי להן כגון מסנים וצוצלין,² וקטנים בראוי להן כגון אגוזין ולוזין.

(ירושלמי, פסחים י, א)

תנא קמא סבור אפוא שגברים, נשים וילדים, שמחים באותו דבר - ביין; ואילו לדעת ר' יהודה, נשים וילדים שמחים בדברים שונים: גברים ביין, נשים במנעלים³ ובגדים, וילדים במיני מתיקה.

ברייתא זו הובאה בבבלי בשינויים קלים ובתוספת ביאור מפי רב יוסף:

תנו רבנן: חייב אדם לשמח בניו ובניו ברגל, שנאמר "ושמחת בחגך" (דברים

טז, יד).⁴

2 מפרשי הירושלמי, פני משה וקרובן העדה על אתר, כתבו כי הכוונה למנעלים (כנראה משום שהמילה 'מסני' בארמית פירושה נעליים) ובגדים קטנים.

3 המהרי"ל (ספר מהרי"ל, הלכות יום-טוב) כתב: "ואם אין יד האדם משגת לשמוח בבגדים כל כך, יקנה לפחות זוג מנעלים חדשים לכבוד הרגל"; וכיוצא בזה כתב גם הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, המשנה ברורה (ביאור הלכה, סימן תקכט, סעיף ב). יש לתמוה על המהרי"ל שסייג את קניית המנעלים רק למצב של "אין ידו משגת" בעוד מהירושלמי נראה שכך יש לנהוג לכתחילה.

4 נראה שלתוספות הייתה גרסה שונה והפסוק המצוטט לדידם הוא "ושמחת אתה וביתך" (דברים יד, כו) שנאמר לגבי מעשר שני. התוספות (פסחים קט ע"א, ד"ה שנאמר) תירצו שפסוק זה עדיף, אף שאין עניינו ברגלים, משום שנאמר בו במפורש "ביתך" - היינו אשתו של האדם - וכאן אנו דנים בחובת האישה לשמח את אשתו במועד. בכתבי היד לא מצאתי תימוכין לגרסת התוספות אך נראה שהיא מבוססת על לשון הגמרא במסכת סוכה (כו ע"ב): "משבח אני את העצלנים שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב 'ושמחת אתה וביתך'".

במה משמחם? ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם - ביין, ונשים במאי? תני רב יוסף: בכבל - בכגדי צבעונין, בארץ ישראל - בכגדי פשתן מגוהצין.

(פסחים קט ע"א)

בברייתא זו אין מבוואר מהו הדבר "הראוי להן" לנשים, וזאת עושה רב יוסף האמורא שמתאר הבדל בעניין זה בין כבל לארץ ישראל.

בהמשך הסוגיה בכבלי מובאת ברייתא נוספת העוסקת ביחס בין חובת השמחה בזמן שבית המקדש היה קיים לבין חובת השמחה בימינו:

תניא, רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים - אין שמחה אלא בבשר שנאמר "וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך" (דברים כז, ז); ועכשיו שאין בית המקדש קיים - אין שמחה אלא ביין שנאמר "ויין ישמח לבב אנוש" (תהלים קד, טו).

לפי ר' יהודה בן בתירא, בזמן שבית המקדש קיים, מצוות השמחה מתקיימת דווקא באכילת בשר השלמים ועתה כשהמקדש חרב - יש לקיימה ביין.

מהו היחס בין הברייתות שהובאו בכבלי? כיצד מתיישבת הברייתא הראשונה שקבעה כי השמחה היא ביין (ואולי גם במנעלים ובגדים, אגוזים ולוזים) עם הברייתא השנייה הקובעת ששמחת הרגל היא בבשר? להלן כמה הבחנות אפשריות.

ה'תוספות' (שם, ד"ה במה משמחו) ביארו שר' יהודה בן בתירא אינו חולק על תנא קמא לגבי המצב בזמן הזה, משום שבא לבאר את דרך השמחה בזמן שבית המקדש היה קיים. לשיטת ה'תוספות', יש לנהוג כדברי ר' יהודה בן בתירא רק בזמן שבית המקדש חרב; ואילו בזמן שבית המקדש קיים - חובת האיש לשמח את אשתו היא דווקא בבשר שלמי שמחה.⁵

הבחנה נוספת הוצעה על ידי ר' חיים הלוי מבריסק:⁶

דאיכא תרי חיובי שמחה. חדא שמחה דבשר קרבנות, ועוד שמחה בדברים של חול והיינו יין ובגדי צבעונים ושניהם מדאורייתא. (ובזמן שאין בית המקדש

5 ראו גם תוספות, קידושין לד ע"ב, ד"ה אשה.

6 בכך פותר ר' חיים מבריסק את קושיית הרב אריה לייב גינצבורג (שו"ת שאגת אריה, סימן סה) כיצד נדחית אבלות בליל יום טוב ראשון של חג והלוא אבלות היא מדאורייתא ואילו שמחת חג בלילה היא מדרבנן (כמוכח שם, סימן סח). על פי הסברו של ר' חיים מבריסק, אף בליל יום טוב ראשון יש שמחה מדאורייתא בדברים של חול. לשיטת ר' חיים מבריסק, שמחה בדברים של קודש קיימת רק כאשר "יש שמחה לפניו". ומכיוון "דאין שמחה לפניו בערב יום טוב... פטור משמחה זו מהתורה" אך הוא חייב בשמחת החולין מן התורה.

קיים דליכא שמחה דקרבות, בכל זאת נשאר דין שמחה דיין. ואין זה דין שמחה דקרבות).⁷

(חידושי הגר"ח על הש"ס, סימן סח)

לשיטת ר' חיים מבריסק, ישנם שני חיובי שמחה: הברייטא הראשונה עוסקת בחיוב שמחה בדברים של חול; והברייטא השנייה עוסקת בשמחה בבשר הקורבנות. משחרב המקדש ניתן לשמוח רק בשמחת החולין.

לצד שתי ההבחנות הללו נראה להציע הבחנה נוספת המבדילה בין שתי חובות שונות: חובת האדם לשמוח ברגל (שבה עוסקת הברייטא השנייה) וחובתו לשמה את אשתו וילדיו ברגל (שבה עוסקת הברייטא הראשונה). לפי הצעה זו, אפשר שאף בזמן שהמקדש קיים, חובה על האדם לתת בגדים ומנעלים לאשתו ברגל; ולפי זה יש לפרש שהביטוי "אנשים בראוי להם" האמור בברייטא הראשונה אינו מתייחס רק לאדם המשמח אלא ל"אנשים" בני ביתו שאותם מצווה עליו לשמח.⁸

יש להעיר כי לפי דברינו גם משחרב המקדש ניתן לצאת באותם דברים (בגדים ומנעלים לאישה; אגוזים ולוזים לילדים) ידי חובת מצוות שמחה. אפשר שיש בכך אף הרחבה של מצוות השמחה לאמצעים שונים, וכך אכן כתב הרמב"ם:

וכולל באמרו "ושמחת בחגך" מה שאמרו גם כן שמח בכל מיני שמחה. ומזה לאכול בשר בימים טובים ולשתות יין וללבוש בגדים חדשים ולחלק פירות ומיני מתיקה לקטנים ולנשים... זה כולו נכנס תחת אמרו "ושמחת בחגך".

(ספר המצוות לרמב"ם, עשה נד)

כיוצא בזה כתב ר' אליעזר ממיץ: "למדנו שבכל דבר המשמח את האדם חייב אדם לשמוח ולשמח עמו עניים מחוסרי הוצאת שמחה";⁹ וכך פסק הרב אריה לייב גינצבורג,

7 במסכת מנחות (כ ע"א) דנה הגמרא האם הנסכים באים עם האימורים ולצורכם, ולפיכך הם כעין אכילה ושתיה, או שמא באים הם מחמת הכפרה הנעשית בדם ואז היין מיועד לשמחה. רש"י (שם, ד"ה אדרבה) פירש: "דהכי אורחא לאחר כפרת דם שכיפר על החטא בא היין המשמח אלוקים ואנשים דמי שנתכפר חטאו שמח". אפשר שכך יש להבין את היחס בין הברייטות: בברייטא הראשונה היין מוזכר כמשמח אנשים ללא קשר לחובת הקורבן; ואילו ר' יהודה בן בתירא סבור שהיין הוא חלופה לקודש משום שהוא חלק מדין השלמים.

8 נראה שבעל ספר החינוך (מצווה תפח) כתב מעין הבחנה זו. לשיטתו, מצוות שמחה כוללת כמה עניינים: מדאורייתא צריך להקריב שלמי שמחה ובוה אף הנשים חייבות; ומדרבנן "חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל".

9 הרב אליעזר ממיץ, ספר יראים, סימן רכז.

- בעל 'שאגת אריה': "דכל אדם מצות שמחה מוטלת עליו בראוי לו וכמה שנהנה ממנו... נתברר דמצות שמחה נוהג מהתורה בזמן הזה בכל מיני שמחות"¹⁰.
- לסיכום, יש שלוש אפשרויות לביאור היחס בין הברייתות שהובאו במסכת בפסחים: שיטת התוספות: יש להבחין בין זמן שבו המקדש קיים לבין הזמן הזה: בזמן שבית המקדש קיים השמחה היא בבשר השלמים; ואילו לאחר החורבן, השמחה היא באמצעים אחרים.
2. שיטת ר' חיים מבריסק: יש להבחין בין שמחה בדברים של חול לבין שמחה בדברים של קודש.
3. הברייתות עוסקות בשתי חובות שונות במצוות שמחה יום טוב: בחובת האיש לשמח את משפחתו, ובחובת האיש לשמוח.
- סקרנו אופנים שונים שבהם יכול איש לשמח את אשתו. עתה נברר האם אישה מחויבת גם במצוות שמחה ובעלייה לרגל.

ג. נשים וחובתן במצוות שמחה ובעלייה לרגל

האם נשים חייבות במצוות שמחה ברגל ובעלייה לרגל? בתוספתא (ליברמן, חגיגה ג, ד) נאמר כי ה"שמחה נוהגת באנשים ובנשים" ולכאורה כוונתה היא שנשים חייבות ליטול חלק באכילת שלמי שמחה. בגמרא (קידושין לד ע"ב) הובאה תוספתא זו, ובגמרא על אתר נאמר שנשים חייבות במצוות שמחה אף שזו מצווה שהזמן גרמה.¹¹ כידוע, ככלל נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, וזאת למדה הגמרא (שם) ממצוות תפילין שאף היא מצוות עשה שהזמן גרמה ונשים פטורות הימנה; אלא שעל כך הקשתה הגמרא:

10 הרב אריה לייב גינצבורג, שו"ת שאגת אריה סימן סה; וכך כתבו גם כמה מן הראשונים ראו: הרב יום טוב בן אברהם, חידושי הריטב"א, סוכה מב ע"א, ד"ה ההלל והשמחה; הרב ניסים מגירונדי, ר"ן על הרי"ף, סוכה כה ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה והשמחה. הרמב"ן אף כתב שאפשר לצאת ידי חובה אף ע"י שירה (ראו הרב משה בן נחמן, השגות הרמב"ן על ספר המצוות, שורש א); וכך פסקו להלכה החיד"א (ברכי יוסף, אורח חיים, סימן תקכט, סעיף ד), רש"ז מלאדי (שולחן ערוך הרב, שם, סעיף ז), הרב חיים מרדכי מרגליות (שערי תשובה, שם) והרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, חלק ד, יורה דעה, סימן כה).

11 בספרו חמדת ישראל (קונטרס נר מצווה, יט) הסביר הרב מאיר דן פלוצקי, בעל הכלי חמדה, מדוע נשים חייבות בשמחה אף שהיא מצוות עשה שהזמן גרמה: "דבאמת התורה לא הטילה עול המצוות עשה שהזמן גרמה על הנשים כמו דחזינן בתפילין וכיו"ב ושמחה שאני דאינו לעול אלא ליהנות, ולכן גם נשים חייבות בה והוא הערה גדולה למתבונן". על פי דבריו, נשים חייבות במצוות עשה שהזמן גרמן שכל מהותן היא ליהנות ולשמוח.

ואדילפינן מתפילין לפטורא, נילף משמחה לחיובא! אמר אביי: אשה - בעלה משמחה. אלמנה מאי איכא למימר? בשרויה אצלו.

(קידושין לד ע"ב)

רש"י (שם, ד"ה בעלה משמחה) פירש כי "אשה - בעלה משמחה" היינו ש"אין חובת השמחה תלויה בה אלא על בעלה שישמחנה" ולפיכך אין עליה חובת שמחה עצמאית וממילא אי אפשר ללמוד ממנה לשאר המצוות.

הריטב"א חלק על פירושו של רש"י, שלפיו נשים פטורות באופן עקרוני ממצוות שמחה, והוכיח כי ישנו חיוב עצמאי על נשים לשמוח ברגל. לכן הציע לפרש "דהכי קאמרינן דמשמחה ליכא למגמר דשאני שמחה שלא חייבה תורה בה הנשים אלא על ידי בעלה מה שאין כן באידך דלא תלו בבעל כלל".¹² כעין זה סבר ר' מנחם המאירי שביאר כי "אשה בעלה משמחה - לא להפקיעה מחיוב שמחה אלא שעיקר חיובה מצד שמחת הבעל";¹³ ונראה שלשיטתו אף אישה שאין לה בעל מחויבת בשמחה.

על הסברו של אביי הקשתה הגמרא מאלמנה המוזכרת בתורה כמי שמצווה לשמחה: "ושמחת לפני ה' אלהיך, אתה ובנך ובתך... והגר והיתום והאלמנה אשר בקרבך" (דברים טז, יא); וכיצד אפוא מתיישבים דברים אלה עם ההנחה שלפיה אישה חייבת רק מכוון בעלה. על כך השיבה הגמרא כי חיוב זה אינו אמור אלא באלמנה ה"שרויה אצלו" - כלומר הנמצאת במחיצתו של איש המחויב לשמחה. רש"י על אתר (ד"ה בשרויה אצלו) הסביר שמדובר באלמנה ענייה ("לא נצטויה היא אלא בעניה הכתוב מדבר ונצטויה מי שהיא שרויה אצלו לשמחה משלו במאכל ומשתה וכלי פשתן"), כלומר היא חלק מן הנזקקים המופיעים בפסוק - ולכן מחויב בעל הבית לשמחה.¹⁴

הסברו של אביי אינו מוסכם על הכול. בגמרא במסכת ראש השנה נידון חיובה של אישה ב'בל תאחר', האיסור לעכב את הבאת הקורבנות לבית המקדש, וכך נאמר שם:

בעי רבי זירא: אשה מה היא בבל תאחר? מי אמרינן הא לא מיחייבא בראיה, או דלמא הא איתה בשמחה? אמר ליה אביי: ותיפוק ליה דהא איתה בשמחה.

ומי אמר אביי הכי? והאמר אביי: אשה בעלה משמחה! לדבריו דרבי זירא קאמר. (ראש השנה ו ע"ב)

12 הרב יוס' טוב בן אברהם, חידושי הריטב"א, קידושין לד ע"ב, ד"ה ומהדרינן.

13 הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, קידושין לד ע"ב, ד"ה אשה חייבת בשמחה.

14 ייתכן שאין הכרח להסביר כך אלא לומר כי גם כשמדובר באלמנה שאינה ענייה, מעצם היותה "שרויה אצלו" היא מתחייבת בשמחה. אפשר שלכך התכוונו התוספות (קידושין לד ע"ב, ד"ה אשה בעלה משמחה). לפי הסברו של רש"י, האלמנה מייצגת את כל העניים, ואילו לפי הסבר זה אין היא מייצגת אלא את כלל הנשים שאין להן בעל.

ר' זירא התלבט אפוא האם גם אישה מצווה ב'בבל תאחר' משום שיש לה חלק במצוות שמחה, הגם שהיא אינה מחויבת בעלייה לרגל (אלא שכדי ליטול חלק במצוות שמחה עליה לעלות לירושלים ולאכול עם בעלה מן השלמים). אביי השיב לו כי אישה מצווה באיסור זה, שכן היא מחויבת בשמחה. על כך הקשתה הגמרא: הלוא למדנו שלשיטת אביי "אישה - בעלה משמחה"? והיא השיבה כי תשובתו של אביי הייתה לשיטת ר' זירא בלבד וזו אינה דעתו; ומכלל הדברים עולה כי ר' זירא אינו מסכים עם אבחנתו של אביי כי "אישה - בעלה משמחה".

מדברי הרמב"ם ב'ספר המצוות' (עשה נד) משתמע שהוא פוסק כר' זירא בקביעתו כי 'נשים חייבות בשמחה'. בעל 'שאגת אריה' (סימן סו) הסיק גם הוא שנשים חייבות בשמחה וכך פסק ה'משנה ברורה'.¹⁵ נראה שחובת האישה בשמחה וחובת האישה קשורות זו לזו. על מנת לבחון את היחס בין השיטות השונות יש להבין את מחלוקת רש"י ו'תוספות' לגביהן.

ד. שיטת ה'תוספות'

בסוגיה בראש השנה הסביר רש"י (ד"ה בעלה) כי לפי אביי אישה כלל אינה צריכה לעלות לירושלים, שהרי בעלה יכול לשמחה "בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן המגוהצים".¹⁶ ה'תוספות' על אתר (ד"ה אשה) חלקו על הסברו משום שהבינו ששמחה על ידי בגדים אפשרית רק בזמן שאין המקדש קיים, והסבירו כי הדרך לשמחה במועד היא בבשר השלמים ואישה אינה מחויבת בכך.¹⁷ המחלוקת בין רש"י לבין 'תוספות' משליכה על הבנתם את מחלוקתם של ר' זירא ואביי: לשיטת 'תוספות', המחלוקת בין אביי לר' זירא היא האם אישה מחויבת במצוות שמחה: לפי אביי היא פטורה והבעל חייב לשמחה בשלמי שמחה; ואילו לפי ר' זירא היא חייבת במצווה זו. לעומת זאת, לשיטת רש"י המחלוקת בין ר' זירא לאביי נוגעת לשאלה

15 הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, *משנה ברורה*, סימן תקכא, ס"ק ט"ו. כך כתב רש"י (קידושין לה ע"א, ד"ה משום דהוי): "ולא סבירא לן כאביי". בעל *ספר החינוך* (מצווה תפח) כתב "שנוהגת מצוות שמחה בזכרים ובנקבות". וכן פסקו כמה מן האחרונים ראו: הרב יוסף חיים דוד אזולאי, *ברכי יוסף*, סימן תקכט, ס"ק ה; הרב חיים מרדכי מרגליות, *שערי תשובה*, שם, ס"ק ד; הרב עקיבא איגר, *שו"ת רבי עקיבא איגר*, תניינא סימן קנג; הרב שמואל הלוי וואזנר, *שו"ת שבט הלוי*, חלק ז, סימן סח; הרב עובדיה יוסף, *שו"ת יביע אומר*, חלק ד, יורה דעה, סימן כה.

16 כך גם עולה מפירושו בקידושין לד ע"ב, ד"ה בעלה משמחה.

17 כך גם עולה מפירוש ה'תוספות', קידושין לד ע"ב, ד"ה אשה.

האם אישה צריכה לעלות עם בעלה לירושלים: לפי אב"י היא אינה צריכה לעלות ירושלימה, משום שבעלה יכול לתת לה בגדים וכך היא יוצאת ידי חובת השמחה; ואילו לפי ר' זירא, עליה לעלות עימו לירושלים כדי לקיים את מצוות השמחה (אפשר שגם אם נותן לה בגדים).

המחלוקת בין 'תוספות' לבין רש"י על אודות שיטת אב"י איננה נסובה אפוא רק על השאלה האם אישה חייבת בשמחה ובמה חייב הבעל לשמחה, אלא גם אם ייתכן מצב שבו האיש שמח לבדו במועד: לפי רש"י, אב"י סבור שאיש ואישה יכולים לקיים את מצוות השמחה בגפם - האיש בעלייתו ירושלימה להקריב שלמי שמחה, והאישה בביתה עם בגדי החג החדשים;¹⁸ ואילו לפי 'תוספות', חובת האיש לשמח את אשתו דווקא בבשר השלמים אינה מאפשרת קיום מצוות השמחה לבד, ולכן חובת השמחה של האיש מחייבת את אשתו לעלות עימו לירושלים. נראה שאין בכך עניין מהותי שכן משחרב הבית יכול האיש לשמח את אשתו בכגדים וזאת ניתן לעשות על אף המרחק ביניהם.

ה. שמחה משותפת

כפי שראינו לעיל, ר' חיים מבריסק הבחין בין שתי חובות במצוות שמחה: שמחה בדברי חולין, ושמחה בבשר הקורבנות. נוכח דבריו ראוי לשאול האם חובת האיש והאישה לשמוח יחד היא מדין מצוות שמחה בדברי החול או מדין מצוות שמחה בבשר השלמים. נראה שלאור זאת ניתן לפרש את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בעניין אופיו של חיוב נשים במצוות שמחה ברגל.

18 שיטת אב"י מבוארת בסוגיה במסכת חגיגה (ו ע"א): "מתקיף לה רבי זירא: עד הכא מאן אתייה? אמר ליה אב"י: עד הכא, דמיחייבא אימיה בשמחה - אייתיה אימיה; מכאן ואילך, אם יכול לעלות ולאחוז בידו של אביו מירושלים להר הבית - חייב, ואי לא - פטור". מסוגיה זו עולה שאב"י סבור שהאישה מחויבת לעלות יחד עם בעלה לירושלים. ר' מנחם המאירי מיישב את הסתירה וקובע כי "אמיה מיחייבא מצד הבעל" (הרב מנחם המאירי, בית הבחירה, שם, ד"ה מה שאמרו). מאידך גיסא, בדברי רש"י (שם, ד"ה מחייבא) מפורש שהאישה מחויבת "לעלות לרגל ולשמוח בחג עם בעלה, דעל השמחה נצטוו נשים...". אפשר ליישב גם את הסתירה - על פי שיטת הריטב"א (ראו הרב יוס' טוב כן אברהם, חידושי הריטב"א, ראש השנה ו ע"ב, ד"ה א"ל אב"י) ולומר שדברי אב"י במסכת חגיגה הם לשיטת ר' זירא ולא כשיטתו שלו.

נראה לעניות דעתי שניתן לומר שאב"י אמר זאת לשיטתו שלפיה אישה עולה עם בעלה לירושלים; היא אומנם פטורה לדעתו מן הקורבן אך היא חייבת בשמחה מצד חובת השמחה עם בעלה. חידושו של אב"י כי "אישה - בעלה משמחה" דורש מהאנשים לשמוח עם נשותיהם, אף שהן אינן מצוות לאכול מן השלמים. מצוות שמחה היא מצווה מיוחדת המשפיעה על החג ועל כן חויבו בה הנשים ואף האנשים נצטוו לשמח את נשותיהן. נראה אם כך שגם כאשר האישה אינה חלק משלמי השמחה, נוכח פן הזוגיות שבמצוות שמחה.

בהלכות חגיגה כתב הרמב"ם:

ואלו הם הנקראים שלמי שמחת חגיגה, שנאמר "וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך", ונשים חייבות במצוה זו.
(משנה תורה, הלכות חגיגה, פרק א, הלכה א)

אולם הראב"ד השיג עליו וכתב:

לא בקרבן אלא בשמחה שתשמח עם בעלה שתעלה עמו והוא ישמח אותה.
(השגות הראב"ד, שם)

נושאי הכלים נחלקו בדבר היחס בין דברי הרמב"ם והראב"ד. הרב אברהם דייבוטון, בעל 'לחם משנה' כתב על אתר כי הרמב"ם והראב"ד נחלקו במחלוקת רש"י ו'תוספות' בהבנת דברי אביי: ¹⁹ הרמב"ם סובר כשיטת ה'תוספות' "שהחובה מוטלת על בעלה, כלומר מחויב בעלה לשמחה בקרבן הוא שתאכל עמו באותו הקרבן"; והראב"ד סבור כשיטת רש"י ש"הבעל חייב להעלותה ולשמחה אבל לא להאכילה ולהקריב עליה שלמי שמחה". ייתכן כי לשיטת הרמב"ם החיוב לשמוח יחד הוא מצד שמחת בשר הקורבנות, ואילו לפי הראב"ד האישי שמח עם אשתו ללא קשר לקורבן.

על פי ההסבר שהצעתי בעניין היחס בין הברייתות נראה לומר שהאישי מחויב לשדל את אשתו שתעלה עמו לירושלים לא רק כדי שיוכל לשמחה אלא גם כדי שיוכל לקיים את מצוות השמחה שלו; וכן אישה יוצאת ידי חובת מצוות שמחה דווקא יחד עם בעלה. דומה שכך עולה מדרשתה של הגמרא במסכת יבמות (סב ע"ב) כי "כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה", וזאת מכוח הפסוק "ושמחת אתה וביתך" האמור לגבי מעשר שני, ולשיטת ה'תוספות' (פסחים קט ע"א, ד"ה שנאמר) אמור גם לגבי שלמי שמחה. המהרש"א (חידושי אגדות, שם) פירש שכוונתה של הגמרא אינה שאשה חייבת לאכול מעשר שני בירושלים יחד עם בעלה, "אלא שלא יהיה לו שמחה בלא אשתו עמו שם". כך הסביר גם מהר"ם שיק²⁰ את שיטת אביי שלפיה אישה חייבת בשמחה ש"אין החיוב

19 מדברי הלחם משנה עולה כי הרמב"ם והראב"ד נחלקו בשיטת אביי וכך כתב על אתר ר' יוסף קארו בעל **כסף משנה**. אכן, בהלכות מעשה הקרבנות (פרק יד, הלכה יד) כתב הלחם משנה שהרמב"ם והראב"ד נחלקו במחלוקת ר' זירא ואביי: הרמב"ם סבר שהלכה כר' זירא (יש מצוות שמחה לנשים); והראב"ד סבר שהלכה כאביי (שאינן מצוות שמחה נוהגת בנשים). צריך עיון לגבי הסתירה בין דברי הלחם משנה.

20 הרב משה שיק, שו"ת מהר"ם שיק, אורח חיים, סימן רפה.

מצדה אלא מצדו, שלא יהא שרוי בלא אשה, דהשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, ולכך מצד שמחתו היא מחויבת לעלות²¹

דברים דומים קיימים גם מצד חובת האישה בשמחה כפי שהסביר בעל 'פני יהושע'²², כי לאשה "עיקר השמחה לשמוח עם בעלה". הרב יוסף שלום אלישיב הרחיב עוד יותר עניין זה וסבר כי לשיטת רש"י "לעולם השמחה של אשה בצבעונין", אולם "קיום המצווה שלה [בצבעונין] זהו כשהיא עם בעלה ומצד זה צריכה לעלות עמו לירושלים"²³. נראה שלדעתו יש חובת שמחה יחד אף כאשר האיש נותן לאשתו בגדים על מנת לשמחה. מכלל הדברים עולה כי מצוות שמחה ברגל מתקיימת בעיקרה במסגרת משפחתית.²⁴ שאלת השמחה המשותפת ברגלים באה לידי ביטוי גם במתח שבין מצוות הקבלת פני רבו ברגל ומצוות השמחה. בגמרא במסכת סוכה הובא המעשה הבא:

מעשה ברבי אלעאי שהלך להקביל פני רבי אליעזר רבו בלוד ברגל. אמר לו: אלעאי, אינך משובתי הרגל? שהיה רבי אליעזר אומר: משבח אני את העצלני שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב "ושמחת אתה וביתך". איני? והאמר רבי יצחק: מניין שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל שנאמר "מדוע את הלכת אליו היום לא חדש ולא שבת", מכלל דבחדש ושבת מיחייב איניש לאקבולי אפי רביה!

לא קשיא: הא דאזיל ואתי ביומיה; הא דאזיל ולא אתי ביומיה.

ר' אליעזר שאל את ר' אלעאי מדוע בא להקביל פניו ברגל, והלוא לשיטתו ראוי לשבח את מי שנשאר בביתו בחג יחד עם אשתו ומקיים עימה את מצוות השמחה - כפי שעולה מלשון רש"י (שם, ד"ה הא דאזיל): "ומשמח שמחת החג עם אשתו"²⁵. על כך תמחה הגמרא מדבריו של ר' יצחק שלימד כי חייב אדם להקביל פני רבו ברגל, והיא השיבה

21 יש להדגיש כי אף לפי דברינו מי שאין לו אישה חייב במצוות שמחה. ראו גם יוסף חיים זוננפלד, שו"ת תורת חיים, סימן יב.

22 הרב יהושע פאלק, פני יהושע, ראש השנה ו ע"ב.

23 הרב אלישיב יישב באמצעות טענה זו את קושיית התוספות (ראש השנה ו ע"ב, ד"ה אשה) על רש"י מדוע צריכה האישה לעלות עם אישה לירושלים בעוד הוא יכול לתת לה בגדים. ראו הערות הרי"ש אלישיב, מסכת ראש השנה, עמ' כה.

24 על פי דברי הירושלמי (עירובין ה, א) "שכל המקבל פני רבו כאילו מקבל פני שכניה" נראה לומר שבמקום "לעלות לראות פני ה' בעזרה, עכשיו החיוב ברגל לקבל תמורתו פני תלמיד חכם" (הרב יונתן אייבשיץ, יערות דבש, חלק א, דרוש יב). לפי דברינו כי השמחה השלמה של האיש היא עם אשתו, ניתן להבין את דברי הרב אברהם גומבינר, המגן אברהם (סימן שא, ס"ק ז) כי במצווה להקביל פני רבו ברגל "אשה שוה לאיש בזה" מפני שזה מקביל לעלייה יחדיו לירושלים להקביל פני שכניה.

25 מעניין לציין להערתו של הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, סוכה כז ע"ב, ד"ה חייב אדם): "ואף על פי שמצד העצלה הוא שעושים כן, מכל מקום הפעולה הנמשכת ממנה טובה".

כי יש להבחין בין מי שהולך ושב באותו יום (שצריך להקביל את פני רבו) לבין מי שלא הולך ושב באותו יום (שעדיף שישאר בביתו).

ואכן, הרב ישכר טייכטל דן במנהג החסידים לנסוע לרבם ברגל ומעמת מנהג זה עם מצוות השמחה. לדבריו, את המצווה לשמח את אשתו ניתן לקיים בין בגופו בין בממונו ולפיכך יכול אדם שלא לשהות עם אשתו ברגל ובלבד שישמחה בדברים אחרים:

מכח דברי ר' אליעזר בסוכה... משמע ליה מהאי קרא דישמח אותה בגופו בהיותו אתה עמה בביתו, אבל לש"ס דפסחים הנ"ל... נמצא דאין השמחה בגופו... היינו בבגדים נאים, ולזה באמת אינו צריך להיות אתה עמה יחד בבית, כי הוא שפיר יכול להיות בכל מקום שירצה והוא ישמחה בביתה בכלי פשתן ובכדומה... (הרב ישכר טייכטל, שו"ת משנה שכיר, או"ח סימן ריא)

לפי הצעתו של הרב טייכטל, מצוות שמחה מוטלת על ממונו של האדם - ולא על גופו - וכך יש להסביר את התעלמותו של הרמב"ם מהבחנתה של הגמרא בין מי שהולך ושב באותו יום לבין מי לא שב באותו יום.²⁶ הרב טייכטל חותם כי "על פי זה נתקיים עוד מנהגן של חסידים הנ"ל, דהא יכולין לקיים שתיהן, לקיים מצות שמחה באשתו בבגדים נאים ויכולין ליסע לקבל פני צדיק הדור...".

אכן, נראה שדברי הרב טייכטל הולמים את שיטת ה'תוספות' לבדה - במסגרת הסברם ליחס בין הברייתות במסכת פסחים - שלפיה האיש חייב במצוות שמחה וכחלק ממנה הוא חייב לשמוח עם אשתו; לכן כיום המצווה יכולה להתקיים גם בממונו של האדם (בעוד שבזמן שהמקדש היה קיים, חובה עליו לעלות עם אשתו לירושלים). לשיטת ה'תוספות', חובת האיש לשמוח עם אשתו קיימת דווקא כשבית המקדש קיים, ואילו לאחר החורבן, כשמקיימים מצוות שמחה מדרבנן,²⁷ אין עליהם חובה לשמוח יחדיו.

אולם אם נסביר כי הברייתות במסכת פסחים עוסקות למעשה בשתי חובות נפרדות - חובת האיש לשמח את אשתו והחובה לשמוח - יש להקשות על דברי הרב טייכטל. לפי

26 כך עולה מדבריו במשנה תורה, הלכות תלמוד תורה, פרק ה, הלכה ז: "חייב אדם להקביל פני רבו ברגל". הרמב"ם אינו מסייג חיוב זה ואינו מציין את הבחנתה של הגמרא.

27 כך סברו ה'תוספות' (מועד קטן יד ע"ב, ד"ה עשה דיחיד) שכתבו: "מיהו נראה לי דשמחת הרגל נמי דרבנן. 'ושמחת' היינו בשלמי שמחה...". מאידך גיסא, רבים מהראשונים סברו שגם ללא קורבן שלמים חובת השמחה היא מדאורייתא. ראו: ספר המצוות לרמב"ם, עשה נד; ספר החינוך, מצווה תפח; ועוד.

הצעתנו, אדם צריך לשמח את אשתו בממונו וכדי לקיים את מצוות השמחה בשלמות על האיש והאישה להיות יחד.²⁸

אפשר שיש לסמוך את ההבדל גם על שינוי הלשון בין דברי הרמב"ם וה'טור' לבין דברי ה'שולחן ערוך'. הרמב"ם (משנה תורה, הלכות יום טוב, פרק ו, הלכות יז-יח) פירט את אופי השמחה במועד, ובעקבותיו כתב ה'טור' את הדברים הבאים:

חייב אדם להיות שמח וטוב לב במועד הוא ואשתו ובניו וכל הנלוים אליו כל אחד כראוי לו. כיצד? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות. והנשים קונה להם בגדים ותכשיטין כפי ממונו, והאנשים אוכלין בשר ושותין יין. כשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה עם שאר העניים. אבל מי שנועל דלתו ביתו ואוכל ושותה עם בניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו מצוה אלא שמחת כריסו.

(טור, אורח חיים, סימן תרכט)

בתחילה מבאר ה'טור' שעל מנת לקיים את חובת השמחה צריך כל אחד לשמוח בראוי לו; לכן מחויב האיש לקנות ממתקים לילדיו הקטנים ובגדים ותכשיטים לאשתו. אולם מסוף דבריו משתמע שהשמחה אינה מתקיימת רק על ידי "כל אחד בראוי לו", אלא גם בשיתוף כל המשפחה:²⁹ "אוכל ושותה עם בניו ואשתו".³⁰

ר' יוסף קארו העתיק אף הוא לשון הרמב"ם כפי שהובאה ב'טור', אולם הוא ויתר על הכפילות האמורה וכך כתב:

חייב אדם להיות שמח וטוב לב במועד, הוא ואשתו ובניו וכל הנלוים אליו. כיצד משמח? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים; והנשים קונה להם בגדים ותכשיטין כפי ממונו. וחייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר עניים... אדם אוכל ושותה ושמח ברגל...

(הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תקכט, סעיפים ב-ג)

28 ראו הרב ברוך אפשטיין, תורה תמימה, דברים יד, הערה עה: "הסברא נוטה דאם היא אינה נוטלת חלק בשמחתו אין שמחתו שלמה, ולכן חייבת גם היא בגללו..."

29 אך יש להקשות על דברינו מספר המצוות; שם לא הבחין הרמב"ם בין שתי החובות.

30 הרמב"ם והטור הוסיפו שמלבד השמחה עם בני המשפחה, חובה לשתף בשמחה גם אחרים: גר, יתום ואלמנה "עם שאר העניים". כיוצא בזה כתב הרמב"ם גם בספר המצוות (עשה נד): "ולשון התורה הוא שנכלול בשמחה זו החלשים והעניים והגרים..."

מדברי ה'שולחן ערוך' משתמע אפוא כי אין חובה משפחתית לאכול יחד עם העניים אלא האיש מחויב להאכיל את העניים כשם שחובתו לשמוח את אשתו וילדיו, והאכילה והשתייה ברגל היא חובה אישית שלו.³¹

ו. שתי חובות: שמחה זוגית

הרב אהרון ליכטנשטיין ביאר כי ישנן שתי הלכות שונות במצוות שמחה:

בשמחת יום טוב נאמרו שתי הלכות. מצד אחד, היא מצווה המתחייבת מפאת המועד ומתקיימת במסגרתו... מאידך, היא אינה רק פעולה בודדת המתבצעת בתחומי המועד אלא פעילות המתרחשת בו והמיועדת להטביע עליו חותם, לנסוך בו תכנים, ולהעמיק את צביונו כיו"ט... שלקיום מצוות שמחה בתור שכזו יש צורך דווקא בשלמי שמחה או לפחות בבשר ויין והמקביל להם ואילו קביעת אופי המועד יכולה להתגשם אף בדרכים אחרות....
(הרב אהרן ליכטנשטיין, מנחת אביב, עמ' 244)

לשיטתו, מצוות שמחה קובעת גם את אופי המועד; עניין זה מתחיל כבר מהלילה ועל כן נדחית האבלות בליל יום טוב ראשון.
על פי דבריו אפשר להציע כי האיש והאישה אומנם צריכים לצאת ידי חובת מצוות שמחה בדברים הראויים להם ובמה שמשמח אותם אך החובה לשמוח יחד היא "כדי להטביע חותם" על אופי היום.³²
הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם מצאנו עסק אף הוא בעניין השמחה המשותפת וכתב כי

31 נראה שיש לבסס את החלוקה שהצעתי על פי ההנחה העקרונית כי שיטת השולחן ערוך היא ליהצמד ללשון הרמב"ם כאשר אין הוא חולק עליו. כך דייק גם הרב אברהם גומבינר, המגן אברהם (סימן מ, ס"ק ד) לעניין כיסוי התפילין וכן כתב הרב יעקב ריישר (תורת השלמים, סימן קפז, ס"ק ב): "דרכו [של ר' יוסף קארו] להעתיק בכל מקום לשון הרמב"ם".

32 הרב ליכטנשטיין כתב שם "שיש מקום לשמחה כקובעת אופי המועד" גם בראש השנה וביום הכיפורים. נוכח קביעתנו כי אופי השמחה הוא שמחת איש ואשתו, יש להקשות על דבריו בעניין יום הכיפורים האסור בתשמיש המיטה. אכן במסכת עירובין (סג ע"ב) נאמר: "אמר רב ברונא אמר רב: כל הישן בקילעא שאיש ואשתו שרויין בה - עליו הכתוב אומר 'נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה'". ואמר רב יוסף: אפילו באשתו נדה"; ומכאן מוכח שיש קרבה בין איש לאשתו ללא תשמיש ועל כן ניתן להסביר שאף ביום הכיפורים יש עניין לאיש ואשתו להיות יחד ללא תשמיש המיטה כמוכח.

יש מקום לומר דעדיף שישאר עם אשתו ובני ביתו יחד, דכשישמט יחידי לא יקיים מצות שמחה בשלימות, ואף שלא יאכל עכשיו שלמים יקיים שמחה בבשר חולין ויין...³³
 ו"ל דאדרבא דעדיף מכח שמחה גרידא שישאר עמה, שזה שלימות ועיקר המצוה... ומזה דמהות המצוה כך היא...
 (הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם שו"ת דברי יציב, אורח חיים, סימן רכט)

לאור דבריהם של הרב הלברשטאם והרב ליכטנשטיין ניתן להציע שהברייתות בפסחים מלמדות לא רק על פרטי מצוות השמחה אלא אף על מהותה. במועד נדרשים האיש ואשתו לשמוח יחד: החובה להקריב קורבן בירושלים נועדה ליצור בסיס של חיוב לעלייה משותפת של האיש ואשתו ולשמחה יחד; אולם כשהאישה אינה רוצה (או אינה יכולה) לעלות לרגל, וכן משנחרב המקדש, נותרה רק מהות המצווה - השמחה המשותפת לאיש ולאשתו.

ז. סיום: שכינה ביניהם

במהלך המאמר בחנתי את חובות האיש והאישה במצוות שמחה. הסברתי כי לשיטת ה'תוספות' חיובם של האיש ואשתו להיות יחד בחג ולעלות לירושלים הוא חיוב פרטי: האיש צריך לשמח את אשתו בבשר השלמים ועל כן מחויב להעלותה עימו לירושלים; וכן האישה צריכה לעלות לירושלים עם בעלה על מנת שתוכל לצאת ידי חובת שמחה (לשיטת ר' זירא).

עוד בחנתי האם החובה לשמוח יחד היא בגלל בשר השלמים או שמא היא חובה בפני עצמה הקשורה למצוות השמחה; ביארתי שבכך נחלקו הרמב"ם והראב"ד. הכרעה במחלוקת זו קשורה לשאלה האם כיום, כשקיימת מצוות שמחה רק בדברי החול ולשיטת ר' חיים היא מדאורייתא, יש חובה לשמוח יחד.
 על פי דברי מהר"ם שיק והרב אלישיב הצעתי שישנן שתי חובות במצוות שמחה: חובה מהותית לשמוח יחד, האיש ואשתו; וחובה על האיש לשמח את אשתו. מדברינו עולה כי ניתן לקיים את מצוות השמחה בשלמותה בחג רק במסגרת משפחתית וכי הימצאותם של בני משפחה ואחרים מאפשרת את קיום המצווה.

33 כך גם עולה מדברי הטורי זהב (אורח חיים, סימן תרלט, ס"ק ט) שמקל לפטור את האיש מלישון בסוכה כדי לשמח את אשתו בביתם. עפ"י הסוגיה בסוכה כז ע"א-ע"ב ובקידושין לד ע"א.

עוד נראה לומר כי הקרבת קורבן שמחה בזמן שבית המקדש עמד על מכונו, וכן אכילת הבשר ושתיית היין בימינו, הם רק ה'היכי תמצוי' לחיוב האיש ואשתו להיות יחד עם האורחים בחג. מהות מצוות השמחה היא שמחתם המשותפת של האיש ואשתו. בשולי הדברים יש להוסיף דבר-מה על דרך הדרש. הגמרא במסכת סוטה (יז ע"א) מביאה את מימרתו של ר' עקיבא כי "איש ואשה, זכו - שכינה ביניהן". המהר"ל (חידושי אגדות, שם) ביאר כי "שניהם ביחד הם אדם שלם, ולפי מעלת האדם כאשר הוא שלם השכינה עמו, כי השם יתברך שמו חל על דבר שלם, ולכך כאשר יתחברו יחד שמו יתברך חל עליהם". ניתן לומר כי בזמן שבית המקדש אינו קיים, התחליף לעלייה לרגל כחלק ממצוות השמחה נעשה על ידי חיבורם של בני הזוג יחד. כאשר האיש ואשתו שמחים ביחד, הקב"ה משתתף איתם בשמחה; וממילא שמחתם שלמה.